

Ա. ԽԱՌԱՏՑԱՆ

ԴԱՐՁՅԱԼ ՄՈՌԱՑՎԱԾ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԷՅՐԱՄՃՅԱՆՑԻ ՄԱՍԻՆ

Առանձնատիպ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի 1947 թ.
№ 6 «Տեղեկագրից»

891.99.092 [Հայաստան]

Բ-31

Ա.Ա. Գալստյան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ Ե 1947 թ.

ԴԱՐՁՅԱԼ ՄՈՌԱՑՎԱԾ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԷՅՐԱՄՃՅԱՆՑԻ ՄԱՍԻՆ¹

«Մի մոռացված հայ բանաստեղծ» վերնագրով 1940 թվին ՍՍՐԾ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Տեղեկագրեր № 4—5-ում (73—80 էջ) պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը լույս է ընծայել ցարական ցենզուրայի կողմից լուծված մատնված խաչատուր էնրամճյանցի երկերի ժողովածուի I մասի ձեռագրատետրեր (որը գտնվում է Թբիլիսիի՝ Ստալինի անվան Պետհամալսարանի գրադարանում) մասին մի հաղորդագրություն։ Վերջերս կովկասյան ն. ցենզուրային կոմիտեի արխիվում հայտարարվեց վերոհիշյալ հեղինակի (խաչատուր էնրամճյանցի կամ Աչըգ Իսայի) երկերի ձեռագրատետրեր II մասը (ֆոնդ № 114, գործ № 930)։

Այս ձեռագրատետրի շապկի վրա գրված է.

Շարունակություն «Կարենի սրնգին»

II

խաչատուր էնրամճյանց

Տակը մի այլ ձեռքով կարմիր մատիտով վրացերեն ավելացրած է
1888 թթ (թվին)

Ձեռագրատետրը դավթարի ծավալ ունի, բաղկացած է 21 թերթից և պարունակում է 54 երգ, որոնք բոլորն էլ համարակալված են և սկսվում են № 65-ից, այսինքն շարունակություն են հանդիսանում 64 երգ պարունակող «Կարենի սրնգը» ձեռագրատետրի Ա. մասի, որի մասին վերևում ասացինք։

Մեր ձեռքի տակ գտնված ձեռագրատետրի մեջ տեղավորված 54 երգից 10 երգը ամբողջովին ջնջված է կարմիր թանաքով և կարմիր մատիտով (ըստ երևույթին, թանաքով ջնջել է գրաքննիչ Կարախանովը, որովհետև նրա մակագրությունը ձեռագրատետրի վերջին թերթի վրա կարմիր թանաքով է կատարված, իսկ կարմիր մատիտով ջնջել է մի այլ անձնավորություն, որը ձեռագրատետրի շապկի վրա խոշոր տառերով գրել է՝ 1888 թվին), իսկ մեկ երգից ջնջված են կտորներ («Բորանի» № 80, էջ 92—94)։

Լիովին ջնջված են հետևյալ երգերը.

1. «Տաճար» № 79, 16 տուն, 64 տող, էջ 90.
2. «Չտեսար» № 81, ա. մաս, 3 տուն, 12 տող, էջ 95.
3. » № 82, բ. մաս, 3 տուն, 12 տող, էջ 95.

¹ Չեղցված է Թբիլիսիի Մալախովի անվան Պետ. համալսարանի հայագիտության ամբիոնի հետին 1946 թ. փետրվարի 23-ին և նույն, համալսարանի ասպիրանտական գիտական սեսիոյում՝ ապրիլի 27-ին։

4. «Զտեսար» № 83, դ. մաս, 3 տուն, 12 տող, էջ 96.
 5. » № 84, դ. մաս, 3 տուն, 12 տող, էջ 96.
 6. «Լանկ-Թեմուրն ի Մուշ» № 88, 10 տուն, 32 տող, էջ 98—99.
 7. «Ֆեկեկ» № 94, 3 տուն, 12 տող, էջ 102.
 8. «Ծիրյոյներն ի Պայազետ» № 107, 10 տուն, 32 տող, էջ 109—110.
 9. «Տուպեյիթ» № 108, 4 տուն, 16 տող, էջ 110.
 10. «Նոր զինվորը» («Հավալար պուլատանդի» եղանակով) № 118, 9 տուն, 36 տող, երկուական տող կրկնությունով. էջ 116.
- Դրվածքի վերջին էջի վրա 1888 թվին մակագրված է ուսերեն լեզվով (կարմիր թանաքով).

Дозволено Цензурою. Тифлис, 1-го июля

1888 г. с исключениями

Младший цензор: Григ. Караханов.

Չնայած այս թույլատվությանը, Աշըգ-Ինայիի ձեռագրատետրը բախտ չի ունեցել հրատարակվելու:

1890 թվին նույն այս ձեռագրատետրի շապկի 2-րդ էջի վրա մակագրված է սև թանաքով հետևյալը.

По журналу цензурного комитета 12-го сентября [18]90 г. определено: в виду 22 и 106 ст. Уст. Ценз., Изд., [18]86 г. напечатание воспретить и удержать при делах комитета.

Председатель комитета К. Якимов

Секретарь Н. Мелик-Нубаров.

* * *

Ցարական ցենզուրայի կողմից արգելված հեղինակը տեղնում է տեսնել հայրենիքն ազատ և լուսավորված. ուստի և կոչ է անում ծառայել նրան, նրա առաջադիմությանը, չմնալ «ես ու թերի»:

Սրտով ուխտելը լավ է,
Անկիրթ ապրելը բավ է:
Վարժինք առաջ երթալու,
Հեռանանք անպիտ կավե:

Ուխտենք օգնել ընկերին,
Մնացել ենք գերի:
Ուխտենք սիրել հայրենիք,
Զմնանք ետ ու թերի:

Լինեմ ժառանգ այն հողին,
Որ կարոտ է միշտ ցողին.
Զտալ դայլին ու արջին
Եվ կամ կեղծավոր գողին:

(«Նոր զինվոր» «Հավալար պուլատանդի» եղանակով
№ 118, էջ 116):

Հայ ռամիկը հաճախ է կեղեքվել ու հալածվել արևելյան բարբարոսների կողմից: Աշուղ-բանաստեղծը խորին վշտով ու վրդովմունքով հիշում է Լենկ-Թեմուրի արշավանքը՝ «Լանկ-Թեմուրն ի Մուշ» (№ 88, էջ 98) երգում, որ լիովին ջնջված է զրաքննիչի կողմից: Երգը գրված է Մշո բարբառով և հայկական փոփոխության մի գեղեցիկ նմուշ է համերիսանում, միաժամանակ կարևոր նյութ ներկայացնելով հայ բարբառագիտության համար:

Անունտի մնա Լանկ-Թեմուր,
Խնտաի բերիը խանչալ ու թուր,
Խատուցիր դու մեր խաց ու ջուր:

Վա՛յ անիծուկ, վա՛յ Լանկ-Թեմուր,
Քո սուրաթնի թող ծածկա մուր:

Մընք դժը էրթանք մըզի հավար,
Թալան արեց մալ ու տավար.
Իմալ գանենք ցորեն, ձավար:

Օլուղ-չոլուղ խեղճ ու տկուր
Մընք դժը տանենք զըմեն բոլոր.
Խազար անգամ եկավ էտ դոր:

Անշուշտ, հեղինակը նկատի ունի ոչ միայն Լենկ-Թեմուրին, այլև «օսմանցիներին» և առհասարակ օտարերկրյա բռնակալներին: «Ճիւղյներն ի Պալաղետ» երգում (№ 107, էջ 109), որ նույնպես լիովին ջնջված է ցարական զրաքննիչի ձեռքով, բողոքում է «օսմանյան օգնության» դեմ:

Օսմանյան օգնություն... ճիւղյներ հասան.
Բարբարոս քրդական... միջոց անսահման.
Պալաղետի ձայներն... երկինք բարձրացան.
Տեսեք հայ աղջկան... լողա մեջ արյան.
Զկա[ն] հայ մանուկներ... ի զուր զոհեցան:
Անգութ են ճիւղյներ... փորձելով նիզակ.
Մայրերը կ'փնտրեն... յուր զրդին միակ.
Արտերի ակոսը... լիցուցավ դիակ:

Իսկ նույն երգի վերջում կոչում է.

Զարդարանք, պաճուճանք... թողեք աշխարհին.
Հույս զրեք ու դործեք... ի սեր անճարին.
Կուցե նա այցելե... աղքատ անկարին:

Օտարերկրյա զավթիչների բարբարոսություններն ստիպում են հային բռնել պանդխտության ճանապարհը և կրել նրա «բեռը դժվար ու ծանր»:

Ձեռք տհւր ինձի, մայրիկ, որդիդ անճար է.
Պանդխտության բեռը դժվար ու ծանր է:

(«Կարենցի Երիտասարդը», № 112, էջ 112):

Մի այլ բանաստեղծություն մեջ Ինային գրում է.

Օտարի դուռը ման դալով հաց եմ ասում, հում պետքն է.
Բոլոր դռներին դարնելով բաց եմ ասում, հում պետքն է.
Ծարավ, քաղցած, մերկ ու բոլորի շատ երկրներ ման գալով,
Անողորմ մարդոց դռները լաց եմ ասում, հում պետքն է:
(«Ո՞ւմ պետքն է», № 73, էջ 87):

«Թափառական կուռնկին» բանաստեղծություն մեջ (№ 117, էջ 115)
«Հիվանդ եմ, ո՛հ հիվանդ եմ» երգի եղանակով պանդուխտ հեղինակը խընդ-
րում է կուռնկին.

Անցիր այս խիտ անտառեն,
Տար համբավը անճարեն.
Տար բարեկը թշվառեն,
Հերիք է սիրտս վառեն.
Ասա հազար ցավերով
Կգամ բարձր նավերով,
Թափառական անունը
Կտրեց աչքերիս քունը:
Սրտիս մեջ հազար կարոտ
Կա վզիս կարմիր նարոտ:

Օտարերկրյա բռնակալներից խուսափած հայ ժողովուրդը ընկել է
անհյուրընկալ միջավայր: Աշըղ-Ինային տառապում է նրանց անարդա-
բություններից: Նոր միջավայրում, ինչպես և «բախտախնդիր միսսիո-
նարքի» մեջ նա չի գտնում ճշմարտություն: «Չտեսար» բանաստեղծու-
թյան մեջ (№ 83—84, էջ 96), որն ամբողջովին ջնջված է գրաքննիչի
կողմից, բանաստեղծը խարազանում է հայ բողոքականներին:

Ո՞ւմից է իմ այս զանգատը, կամ թե հրին անիծեմ.
Կացնի կոթը անտառիցն է. ծառն ասաց ի՞նչ անեմ:
Շատերն ինձ ասել են թե Ինային կսիրեմ,
Հասկացել, որ շատերում ճշմարտություն չմնաց:
Ո՞վ բարերար սրտագետ Տեր, աղաչում ենք՝ հերիք է.
Կրոնակից-ազգակիցից հալածվում ենք՝ հերիք է.
Բախտախնդիր միսսիոնարք համակրում ենք՝ հերիք է.
Մեր տերտերից թեև վատ են, բայց հովվություն չմնաց.

Մի այլ երգի մեջ.

Շապիկս պատռած, կամ՝ տունս բլած,
Գլուխս են կոտրած ու հացս խլած,
Սիրուն տներս մեջ խոտեր կան ծլած.
Ինային անդարձան, սաղը քեռուն է:

(«Սաղը քեռուն է» № 70, էջ 85):

Մեկ ուրիշ երգի մեջ բանաստեղծը հայ ժողովրդի բերանից ողբում է.

Ամբարներս դատարկ, փորներս քաղցած.
Գլուխներս բաց, սաստիկ մերկացած,
Ինային էլ չունի զգեստներ կարած...

(«Ծովը», № 69, էջ 85):

Հեղինակը ծաղրում է ժլատ հարուստներին, մասնավորապես նրանց, որոնց քսակի բերանը փակ է հայրենիքի համար:

Կաշողությունդ լավ է, քսակդ լիք.
Ինչո՞ւ դու կապել ես բերանն այդպես ձիգ.
Բեղանից ի՞նչ օգուտ ունի հայրենիք,
Կինդ էլ կալող չէ օգուտ ստանալ:

(«Ծով աչք», № 89, էջ 99):

Ինային դուրս է եկել ժողովրդի ծոցից, իր ողջ էությունը նվիրված է նրան և ժամանակ չունի երգելու «նարկեղ» կամ «նունուֆար».

Ռամիկ եմ ես, սիրտս ուսմիկ, լեզուս ու խոսքս ուսմիկ.
Անձս ուսմիկ՝ անվանելին ընտրված եմ մեկ հատիկ.
Նարկեղները աղաչեցին՝ զրկե ցողդ հանդարտիկ.
Նստել եմ ես ավերակում, չկան քրքում նունուֆար:

(«Մուխամեղ», № 65, էջ 82):

Բանաստեղծի երգերը լի են ինքնակենսադրական տեղեկություններով: Վերջին հատվածից կարելի է հետևել, որ հեղինակն ունի ուսմիկան ծագում: Նա եղել է որբ, մեծացել է «աղքատ» ու «անտեր», «անհայր, անմայր ու անսեր». եղել է «մուրացկան» (№ 70, էջ 85): «Տուպեյիթ» բանաստեղծության մեջ (№ 108, էջ 110) նա ասում է.

Հայր չունեմ՝ ճամբաս նկատեմ,
Մայրիկ չունեմ՝ կյանքը մաշեմ:

Նույն երգից պարզվում է, որ օտարերկրյա զավթիչների բարբարոսությունները զգացել է իրեն կաշվի վրա:

Աչքս ճամբան մնացին,
Սիրտս վառեցին խարկեցին,
Տունս քանդեցին՝ դնացին.
Զթողին ինձ բուն սիրելի:

կամ՝

Գայլը մտավ մեր փարախը, լափեց դառդ, Ինային.
Նրեռուն տարվա հասակում անցել է իմ տարիքս:

(«Հասակս», № 100, էջ 104):

Հեղինակը անճարացած բունել է պանդխտության ճանապարհը:

Աղքատություն եկավ բաղդիս, մարավ սիրտս նոր վառված.
Եղա պանդխտ թափառական, հարստություն չմնաց:

(«Չտեսար», № 83, էջ 96):

«Ծարավ, քաղցած, մերկ ու բոբիկ շատ երկրներ ման դալով, անողորմ ժաղրոց դռները լաց» է ասել («Ո՛ւմ պետքն է», № 73, էջ 87):

«Բորանի» (№ 80, էջ 92) երգի մեջ ասում է.

Տեսել եմ երկրներ անթիվ, անհամար,
Ի դուր չարչարվեցա, չունեցա մեկ ճար:

Հեղինակը առևտրական նպատակներով երկու տարի եղել է Մուշում: Խմել է Մշո «կարմիր դինին» և «Եփրատի ջուրը սառը»:¹ Կերել է Մշո «գառը» և «քաղցր խաղողը»: Ծանոթ է նրանց սովորություններին («Սըխտոր», № 86, էջ 97): Եղել է «Թորթում» և Սպեր գավառներում, նույնիսկ ճանաչում է այնտեղի բնակիչներին ու մանց («Բորանի», ծանոթություն № 80, էջ 92):

Աշըգ-Ինայի երգերից պարզվում է, որ նա կրել է սոսկալի տառապանքներ. չունի «փող ու համբավ» («Ծուլ», № 69, էջ 85): Նա դեռ «երիտասարդ» է, բայց իրեն զգում է «ծերացած»: «Դիվանի» բանաստեղծության մեջ (№ 102, էջ 107) խնդրում է բժշկին, որ չքննի իր ցավը, որ իր «վերքերը դեղ չեն ուղեք»:

Սիրտս կոտրած, կուրծքս ջարդված, երակներս՝ անդադար.

Անկարող եմ ես պատմելու, դու լսե, բավ է բժիշկ:

Կամ՝ մի այլ տեղ.

Հասակս դեռ երիտասարդ ծերացել է ավիքս,

Բազմանալով մտածմունքս շատացել է տալիքս:

(«Հասակս», № 100, էջ 104):

Անցյալ դարի 70-ական թվականների հեղինակը կրել է անհամար դրկանքներ: Նրա հույսերը մնացել են «թերակատար» («Հասակս», № 100, էջ 104), և այս բոլորի դեմ նա հնարավորություն չունի բողոքելու, որովհետև ցարական բռնապետությունը «կապել է» նրա «արձակ լեզուն» («Մուխամեզ», № 65, էջ 82):

Հասարակական ու սոցիալական տառապանքների հետ միասին հեղինակը տանջվում է անարգված ու դավաճանված սիրո պատճառով: Այս տրամադրությունը կարծիք թելով անցնում է նրա բոլոր սիրային երգերում:

Սիրում եմ պատկերը աչքիմ վարվառիս.¹

Նա է ինձ միակ ընտիր բարերար:

¹ Վարվառի անվան հիշատակությունն առիթ է տալիս կրկին անդամ հաստատելու, որ Աշըգ-Ինային—Պաշտառը էհրամհյանցը հեղինակն է 1887 թ. Թբիլիսիում հրատարակված «Վարվառի կամ 19-րդ դարու զոհը» երկի նման պրոֆ. Մելիքսեթ-Բեկի «Մի մոռացված հայ բանաստեղծ» (ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Տեղեկագիրք 1940 թ. № 4—5, էջ 74):

Երանի ինձ ձայներ—հերիք է վառիս,
Թափառիս ու ընկնիս այդպես սարեսար:

Բայց այդ սերը նրան երջանկություն չի բերել: «Գանգատ» երգում (№ 78, էջ 89) ասում է.

Սրտիցս չի վերջանալ անմարելի սիրո բոցը,
Մի՞նչև երկինք սյուն է կանգնել հառաչանքը և կոծը.
Պարզ էր սերդ, որ սիրեցի, բաժինս եղավ հնոցը...

Մի քիչ ներքև՝

Բաժանվեցար դու ինձանից, դժոխք լինի քո տեղը...
Խեղճ Խնայիմ աղաչեցի, չնայեցիք երեսիս...

Սիրելին անարգել է նրա սերը և ճարել ուրիշին.

Սերս անարգեցիր, լույսս մարեցիր,
Ինձ թշվառ թողիր, ուրիշ ձարեցիր:
Խնայու պատանը դու որ կարեցիր,
Բոլոր աշխարհ տեսավ, ես ում բաժբասեմ:

(«Գրթա», № 95, էջ 102).

Դավաճանված սերը լրացրել է նրա «անբաղդուծյան ցուցակը»: Նրա համար «անհոտ խոտ է հիմա լավ մանուշակը» («Գրեցի», № 67, էջ 84):

Պարզվում է նույնպես, որ հեղինակն ունեցել է Մկրտիչ անունով դավակ: «Մկրտիչին» երգում (№ 93, էջ 101) Մկրտիչին գովում է, նրան անվանում է «աղնիկ դավակ, սիրտդ բարի»։ հորդորում է լինել պարկեշտ և համեստ:

Այդ-Խնային տիրապետում է, բացի իրեն ժամանակակից գրական լեզվից, նաև Մշտ բարբառին («Լանկ-Թեմուրն ի Մուշ», № 88, էջ 98—99): Ծանոթ է նաև ֆրանսերենին, բայց՝ ապրելով XIX դարի 70-ական թվականներին հայկական իրադարձությունների ետևում շրջանում, երբ օտարերկրացի «մխիռնարքը» (այսինքն՝ կաթոլիկները) իրենց հետ բերում էին անարգարություն, նա բնականաբար լցվում է ատելությամբ դեպի այդ լեզուները, մասնավորապես՝ դեպի ֆրանսերենը: Հեղինակը չի ցանկանում իր բերանը դառնացնել օտարի լեզվով: Այդ լեզուն նրա համար «կծու» է և «թթու»: «Bone joure» բանաստեղծության մեջ (№ 75, էջ 88) իրեն հետ ֆրանսերեն խոսող օտարերկրացի պարոնին ասում է.

Դնա, պարոն, էրթաս պարով, համ կծու ես, համ՝ թթու.

Ինայի բերանս անհամ է, քեզանով էլ ի՞նչ զառնացնեմ:

Առաջին ձեռագրատետրում հեղինակի կողմից հիշված աշխարհագրական վայրերին այս ձեռագրատետրն ավելացնում է նոր անուններ՝ Անի, Վան (№ 79, էջ 90), Լազուտան (№ 80, էջ 21), Հունաստան (№ 80, էջ 21): Այս անունները նորից ապացուցում են, որ հեղինակը քաջ ծանոթ է Թյուրքիայի և մասնավորապես, Թյուրքասյանի միջավայրին: Հիշատակության արժանի է նաև այն փաստը, որ հեղինակը հիշում է Պարսկաստանը (№ 80, էջ 21), Եփրատի ջուրը (№ 86, էջ 97), Եդեսիան, Մեսեդոն (№ 79, էջ 90) և այլն:

Աշուղ-բանաստեղծը իրազեկ է պատմության փաստերին: Այդ մասին վկայում են բերլիակա և արևմտալեզու անձնավորությունների անունները, որոնք հանդիպում են այս ձեռագրատետրում, «Սուրբ Ղազարոս», «Քույր Մարթա», («Փեսային», № 66, էջ 83), Ադամ (№ 74 էջ 87), «Հովսեփ», «Սահակ», «Լուսեր», «Քաղի», «Սորենացի» (№ 76, էջ 88), «Մեծն Աբգար Արշամյան», «Հիսուս», «Թատթեոս», «սուրբ Բարտոլոմեոս», «Սանատրուկ», «Տրդատ», «Գրիգոր Նրզնկա», «Մեսեղյացի Ներսեսներ» (№ 79, էջ 90), «Մարկոս Օղլի Ալի», «Սամբսոն», «Իսրայել», «Սուրբ Աբրահամ» (№ 80, էջ 92), «Պետրոս», «Մաղքոս» (№ 84, էջ 96), «Ղևոնդ», «Հովսեփ» (№ 83, էջ 97), «Լանկ-Թեմուր», «Սուրբ Կարապետ» (№ 88, էջ 99), «Սուրբ Նարեկացի» (№ 101, էջ 105) և այլն:

Հատուկ ջերմությամբ նա հիշում է հայ մատենագիրներին.

Մեր երջանիկ Հովսեփ, Սահակ երբեք Լուսեր չի լինիլ.

Խաղի Դյուտի քարոզները բնավ սուտի չի լինիլ.

Խորենացվո պատմությունը կետը սուտե չի լինիլ.

Չվստահենք անգլիացուն, չի լինիլ մեզի սատար:

Չմոռնանք մեր երջանիկ թարգմանչաց հայ տառերեն,

Անարգելով նուշն ու դեղձը՝ սիրենք անպետ ծառերեն.

Հարգենք աչքն ու եկեղեցին, համբույր տանք սուրբ քարերին.

Թողին ավանդ մեր նախնիքը...

Բանաստեղծն ունի գեղեցիկ սիրային երգերի նմուշներ, որոնք են. «Գրեցի» (№ 67, էջ 84), «Տուպեյիթ» (№ 72, էջ 86), «Մրմունջ վարդի» (№ 76, էջ 88), «Գանդատ» (№ 78, էջ 89), «Սիրակար» (№ 90, էջ 100), «Գլխ» (№ 95, էջ 102), «*» (№ 96, էջ 102), «Ն-ին» (№ 98, էջ 103), «Քաղ» (№ 99, էջ 104), «Չէ՞ արդյոք» (№ 103, էջ 107), «Սիրական» (№ 104, էջ 107), «Սիրելի» (№ 105, էջ 108), «Ասել են» (№ 106, էջ 108) և այլն:

* * *

Ինչային ներկայանում է մեզ որպես աշուղ-բանաստեղծի մի հետաքրքրական դեմք, իսկ նրա պոեզիան՝ ըստ ֆիզիկական շրջանի ժողովրդական տրամադրությունների, զգացմունքների անմիջական արտահայտության մի ուղադրված երևույթ:

Սուրբ Բերուտ ենք բանաստեղծի երգերից 6 նմուշ՝ «Ո՛ւմ պետքն է», «Լանկ-Թեմուրն ի Մուշ», «Ճիլոյներն ի Պայաղետ», «Տուպեյիթ», «Գանդատ» և «*»:

ՈՒՄ ՊԵՏԻՆ Է

Օտարի դուռը ման գալով՝ հաց եմ ասում, հիմ պետքն է.

Բոլոր դռներին գարնելով՝ բաց եմ ասում, հիմ պետքն է.

Ծառավ, քաղցած, մերկ ու բորիկ շատ երկրներ ման գալով,

Անողորմ մարդոց դռները լաց եմ ասում, հիմ պետքն է:

Քննելով շատերու սիրտը վրաս փորձեցին սուրբ,

Պապական ընկել եմ գետին, զլանա մին պաղ ջուրը,

Ու մինչև Թրբ ինձի վառի ատելության լափող հուրը.
Այս հողեւարը վիճակումս կաց են ասում, հւմ պետքն է:

Մի խրոխտար, ով Ինայի, չի մնալ այդ քսակդ.
Բաց է դեմդ թշվառության կորստական լճակդ.
Քո գլխիցդ էլ կիսխցն են ունեցած հին գտակդ.
Նրանից վերջը քեզ համար կաց են ասում, հւմ պետքն է:

ԼԱՆԿ-ԹԵՄՈՒՐՆ Ի ՄՈՒՇ

Անունտի մնա Լանկ-Թեմուր,
Նետտի բերիլ խանչալ ու լուր,
Նապուցիլը դու մը խաց ու ջուր:

Վայ անիծուկ, վայ Լանկ-Թեմուր, } ամեն տան վերջում
Քո սուրաթնի թող ծածկա մուր: } կրկնվում է:

Մըք դժը գնանք մըղի հավար,
Թալան արեց մալ ու տավար.
Ի՞մալ գտնենք ցորեն, ճավար:

Օլուղ-չոլուղ խեղճ ու տկոր
Մըք դժը տանենք զըմեն բոլոր,
Նաղար անդամ եկավ էս դոր:

Մանեմ քըղի սուրը Կարապետ.
Դու պախպանիս մըր գառ ու ճետ,
Չգայր մըղի մըր ճժու խետ:

Չունենք ախպեր, նը պապ, նը մամ,
Նը խնամի, նը բարեկամ.
Չըմ գինա իս, թե դժը երթամ:

Ա՛խ, կարավան, դու դժը անցար,
Մըր խալին չին ի գա հավար.
Աճման խասավ մըր մալն հավար:

Մոսոն կիլա ու խաց կուզա,
Նաց չկա, սիրտս կու վազա.
Մշու տաշտը տարան տաղա:

Բոսոն գնաց քիսավ դարիպ,
Թըղ ի գա մըր լոխման թապիպ.
Մուրը Կարապետն ա մեկ խատիկ:

Հանպըտանք էս իրման օրին,
Չընք դիմանար աճմա չոռին.
Տեսեք կիլա Մշու ձորին:

Իրման աստված էդնիս պառեկ,
Մտեղծել էս զրդուս սարեկ.
Մըր ճամբեն ա մըկա չարեկ:

ՃԻՆՈՅՆԵՐՆ Ի ՊԱՅԱԶԵՏ

Օսմանյան օգնութիւն... ճիւղներ հասան.
 Բարբարոս քրդական... միջոց անսահման.
 Պայազեաի ձայներն... երկինք բարձրացան:

Տեսէք հայ աղջկան... լողա մեջ արյան. } ամեն տան վերջում
 Զկա[ն] հայ մանուկներ... ի զուր զոհվեցան: } կրկնվում է:

Անգութ են ճիւղներ... փորձելով նիզակ.
 Մայրերը կփնտրեն... յուր որդին միակ.
 Արտերի ախոսը... լիցուցավ դիակ:

Երկնքեն չկտրի... անձրեն ու ցողը,
 Պատուած են ահա... հարսնութեան քողը.
 Պահեցեք սերմերը... չտանի դողը:

Զնաց տաճարը... սրբութիւն սրբոց,
 Լցվեցավ Պայազեա... սուր ավար ու բոց,
 Բարձրացավ մինչ երկինք... աղաղակ ու բոց:

Մայրերու գրկերեն... որդին փախուցին.
 Պառաջի ու ծերունին... սրով փախցուցին.
 Զարդերու լուրերը... ճիւղ հասցուցին:

Ծնողքը կփնտրեն... իրենց զավակներ.
 Խորտակվել են սաստիկ... սիրո նավակներ.
 Զկան սուրհանդակներ... և ոչ նավակներ:

Նկատեք աղջկան... պարկեշտութեանը.
 Ափսոս զոհ եղել է... ճիւղյան տանը.
 Ավանդ հայ տղային... ի զուր մանվանը:

Անմեղը զոհվելով... սլացավ երկինք.
 Բողոքներ կկարդա... թե բավ է լիւինք.
 Քանի մեկ, քանի մեկ... չարչարվինք, էրվինք:

Խնդրեցեք երկնքեն... եղբման հանդիստ.
 Հերեք է չարչարվինք... անիրավ ու միշտ.
 Արյունով անցուցին... ծարափները խիստ:

Զարդարանք, պաճուճանք... թողեք աշխարհին.
 Հույս դրեք ու գործեք... ի սեր անճառին.
 Դուցե նա այցելե... աղքատ անկտրին:

«ՏՈՒՊԵՑԻԹ»

Արի, սիրհն, ուրախացուր,
 Սիրտս վաղուց է գալարած,
 Տեսնեի ծիծաղ պատկերդ,
 Սիրտդ ինչով է դարդարված:

Քո ոտի տակի հողն եմ ես,
 Կարոտության քողն եմ ես,
 Տեսությանդ դողն եմ ես,
 Յույց տուր դեմքդ լայնատարած:

Տեսնեի դեմքդ սիրելի
 Թշնամաց դեմ անպարտելի.
 Բժիշկներին ես հարցրի.
 Դու ես իմ դեղս հարմարած:

Խեղճ Ինային քո դրանտ
 Գութ է խնդրում գանձարանետ,
 Ով չի վախում դատաստանետ,
 Նա է սրտով հաղթահարած:

«ԳԱՆԳԱՏ»

Սրտիցս չի վերջանալ անմարելի սիրո բոցը,
 Մինչև երկինք սյուն է կանգնել հառաչանքը և կոծը.
 Պարզ էր սերդ, որ սիրեցի, բաժինս եղավ հնոցը.
 Օ՛հ, արարիչ, ուր է գնում, իմ սրտիս խորունկ խոցը:

Խնդրում եմ միշտ արարչիցս, չթարշամի քո գեղը.
 Թե կամեցար սիրել սրտով, ստախոս էր քո ցեղը.
 Բաժանվեցար դու ինձանից, դժոխք լինի քո տեղը.
 Օ՛հ, արարիչ, ուր է գնում, իմ սրտիս խորունկ խոցը:

Խեղճ Ինայիս աղաչեցի, չնայեցիր երեսիս.
 Ո՛չ կամեցար ինձի սիրել, ո՛չ հարազատ ընկերիս.
 Զլսեցիր իմ խորհուրդը, անիծել եմ կերերիս:
 Օ՛հ, արարիչ, ուր է գնում, իմ սրտիս խորունկ խոցը:

Պատահեցի սիրունների երամին.
 Ոչ ոք չկար ընտիր սիրելուս նման.
 Ինչպես սիրեմ վայրի անպետ գերանին,
 Որ չունի ողկույզ ճիւղ սիրելուս նման:

Այն պատկերը սուրբ էր, տեսածս սուտ էր.
 Նրանք հաստատուն, սրանք փուտ էր.
 Հացին չէր ախորժիլ, բանջար շատ կուտեր.
 Եվ չէր առույգ ու ժիր սիրելուս նման:

Ինայի ինձ լսես՝ խոսքիտ կապ դնես.
 Սիրունների համար գրչիտ չափ դնես.
 Ակոսիտ անունը ագարակ դնես.
 Եթե ոչ դու լուր սիրելուս նման:

Анаида Харатян

Еще о забытом поэте Хачатуре Эхрамчянце

Резюме

А II
3169X

Проф. Л. Меликсет-Бек в 1940 году в „Известиях Арм. Филиала Академии Наук СССР“ (№ 4—5, стр. 73—80) поместил сообщение о первой части рукописного сборника армянского ашуга-поэта Хачатура Эхрамчянца (Ашуг-Инаи), издание которого было запрещено царской цензурой. Недавно в архиве б. Кавказского Цензурного Комитета обнаружена вторая часть вышеупомянутого рукописного сборника, являющаяся непосредственным продолжением первой части и также не допущенная к изданию.

Вторая часть сборника песен Хачатура Эхрамчянца носит заглавие: „Продолжение Карени сригии“ (по-армянски). В нее входят 54 песни, из коих цензором полностью вычеркнуты 10, а частично одна.

Автор рукописи представляется нам как интересная личность ашуга-поэта, а его поэзия—как непосредственное выражение настроений армянского народа времени Раффи.

Ашуг-поэт в своих песнях хочет видеть свою родину, как сам выражается, „просвещенной“, „свободной“ и призывает служить ей и ее прогрессу.

Но армянский народ, постоянно подвергаясь насилию, угнетению со стороны восточных варваров, вынужден эмигрировать. Это глубоко трогает поэта, поэтому он с волнением вспоминает нашествие Тамерлана, затем чудовищную по своей жестокости резню армян турками.

Народ, эмигрируя, попадает в негостеприимную среду. В новой стране, как и в пресловутых католических и протестантских „Миссионерах“, он не находит „правды“ и оплакивает трагическое положение своего народа.

Одновременно он с злым сарказмом высмеивает армян-богачей, которые скупы даже по отношению к своей родине.

Автор, выходец из Карина (Эрзерум), в своих песнях, полных автобиографических данных, подчеркивает, что он представитель народа-труженика и ему некогда воспевать цветы, что он претерпел много лишений и неудач, что его мечты полностью не осуществились. Но ему некому жаловаться, т. к. царское самодержавие „связало“ его „свободный язык“.

Ашуг-Инаи владеет литературным языком, является образованным человеком своего времени. Об этом свидетельствуют его песни, изобилующие именами историческими и библейско-мифологическими лиц, знаменательными фактами истории. Кроме того, одна песнь—„Ланк-Темур в Муше“, написанная на мушском диалекте, представляет собою ценный материал для армянской диалектологии.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220031697

[204]

